

ANADOLU MÜCEDDİDÎLERİNE İLİŞKİN BAZI TARİHÎ BİLGİLERİN KULLANILIŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Halil İbrahim ŞİMŞEK *

Abstract

An Analysis on the Some Historic Knowledges of the Anatolian Naqshbandî-Mujaddidîs

There are many scientific studies that are discussed about the Anatolian-Naqshbandîs-Mujaddidîs. But in some of these studies are given also faulty knowledges, despite a lot of true expressions in those. In this article is alonged with faulty using of historic datums of the Anatolian Mujaddidîs in such studies. Than these knowledges are analysed by us and have given true knowledges that are established by us. Because, the wrong knowledges are repeated by a lot of researchers in every day in which are used these works as reference in their expressions and establishments. Therefore, in this article is tried to be corrected in wrong uses. Cosequently, with this analysis will have been prevented to be repeat these wrongs in the future.

Key words: Sufism, Mujaddidiyya, Naqshbandiyya, Anatolia, Ottoman.

Giriş

Bu makalede, bazı araştırmalarda Müceddidîlik üzerine yapılan bir kısım tarihî değerlendirmelerin, bağlantı kurmaların, tespitlerin ve onlara yapılan atıfların değerlendirmesi yapılacaktır. Amacımız, ele alacağımız verileri bize sunan müelliflerin ferdî ve ilmî şahsiyetlerine karşı herhangi bir karalama yapmak değildir. Bilakis, pek çok Türkçe ve yabancı dildeki eserlerde gördüğümüz hatalı bilgilerin, yeni araştırmacılar tarafından tekrar edilmesinin kısmen de olsa önüne geçmek ve ulaştığımız doğru tespitleri ortaya koyarak, alanımızdaki bilgilenmeye katkı sağlamaktır.

Ülkemizde, akademik anlamda yapılan alan çalışmaları her geçen gün artarak sürmektedir. Belki, bu yazıda ele alınacak ve tarafımızdan doğru oldukları iddia edilecek bilgilerin bir kısmı hakkında, bizim elde etti-

---

* Dr., Araştırma Görevlisi, GÜ Çorum İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı

ğimiz kaynaklardan daha sahih olanlarına ulaşır, yeni verilere göre düzeltmeler yapanlar da çıkacaktır. Bu durum, bilim ahlakının bir gereği olarak, alan araştırmalarının ilmî bir disiplin içinde gelişmesi ve derinleşmesiyle paralellik arz eder. Ortaya konulan bilgilerdeki hataların pek çok nedeni olabilir. Mesela bunlar arasında, basım-tashih hataları, referans olarak kullanılan kaynaktaki veri hataları, yüzeysel ve geniş alan çalışmalarındaki genellemeler, kaynak kullanım eksiklikleri ve bazı ideolojik kaygılar gibi sıralayabileceğimiz sebepler zikredilebilir. Öne sürülen eksik veya yanlış bilgileri, yapıcı bir şekilde düzeltmek ve bunu yaparken de ilmî ahlak kurallarına riayet etmek, görevimizdir.

Bu makalede tahlil edeceğimiz bilgiler, yer aldıkları eserlerin türüne göre iki grupta ele alınacaktır. Bunlardan birincisi, alan çalışmalarındaki bazı bilgilerin tahlilidir. İkincisi ise, alan-dışı eserlerdeki bir kısım yaklaşımlar ve tespitlerin durumunu ele almak şeklinde gelişecektir.

1. Alan Çalışmalarındaki Bazı Bilgiler

Günümüzde yapılan bilimsel çalışmalar, genelden özele doğru bir gelişme göstermektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak, daha derinlemesine bilgiler ve veriler tespit edilip, ilim dünyasının hizmetine sunulacaktır. Ancak, konu ve zaman kapsamı açısından sınırları geniş tutulan çalışmaların bir kısmında görülen bazı tespit ve değerlendirme hataları, yeni yapılan çalışmaların seyri açısından ciddi sıkıntılara sebep olmaktadır. Tespit edilen yanlış verileri belli başlıklar altında toplayarak vermek gerekir. Bu doğrultuda değerlendirmelerimizi, Müceddidîlik'in Anadolu serüvenindeki rollerin tespiti, tarih verme hataları ve eser atıflarındaki sorunlar şeklinde sıralayacağız.

a. Müceddidîlik'in Anadolu Serüveninde Rollerin Tespiti

Müceddidîlik'ten bahseden bazı eserlerde, ekolün tarihî serüveninde rollerin paylaşımının ortaya çıkarılması önemli bir problem olarak görülmektedir. Özellikle söz konusu ekolün çeşitli vesilelerle değerlendirildiği çalışmaların bir çoğunda referans gösterilen bazı kaynaklarda bu durumun açıkça tespiti mümkündür. Burada tahlilini yapacağımız bilgilerin mukayese edilmesini sağlamak için, öncelikle hareketin Anadolu'ya girişi ve orada yayılışı hakkında doğru tespitleri özet bir şekilde ortaya koymak gerekmektedir.

Bilindiği üzere Müceddidîlik, Nakşibendîlik'in XVII. Yüzyılda ortaya çıkan bir kolu olarak, Hint alt kıtasında Ahmed Farukî Sirhindî (ö.1034/1624)'nin öncülüğünde geliştirilmiş bir harekettir. Müceddidîlik, XVII. Yüzyıl içinde müslümanların yaşadığı bölgelerin bir çoğuna yayılma başarısını göstermiştir.¹ Kuşkusuz bu yayılma sürecinin ilk döneminde en

1 Müceddidîlik'in oluşması, gelişmesi ve Anadolu'ya girişi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Arthur Buehler, "The Naqshbandiyah-Mujaddidiyah and its Rise to Prominence in India", *The Bulletin: The Henry Martin Institute of Islamic Studies*, July-December, 1994, c. XIII, sa-

etkin rol Ahmed Farukî Sirhindî'nin oğlu Muhammed Masum Sirhindî (ö.1079/1668)'nindir. Muhammed Masum, babasından devraldığı tasavvufî geleneği devam ettirmek için, bazı halifelerini müslümanların yaşadığı çeşitli İslâm ülkelerine görevli olarak göndermiştir.² Gerçekleştirdiği bu faaliyetler kapsamında, halifelerinden Yekdest Ahmed-i Curyânî'yi³ (ö.1119/1707-8) Mekke'ye ve Muhammed Murâd-ı Buhârî'yi⁴ de (ö.1132/1720) Şam'a göndermiştir.⁵

yı: 3-4, ss. 44-61; Halil İbrahim Şimşek, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Tasavvufunda Müceddidiyye Hareketi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, ss. 30-70.

- 2 Hamid Algar, "A Brief History of The Naqshbandî Order", *Naqshbandis: Historical Developments and Present Situation of a Muslim Mystical Order*, edit.: Marc Gaborieu, Alexandre Popovic, Thierry Zarcone, Isis, İstanbul 1990, s. 27.
- 3 Yekdest Ahmed b. Halil el-Hanefî en-Nakşbandî el-Curyânî, Buhâra yakınlarında bulunan Curyân kasabasında doğmuştur. Hindistan'a yaptığı bir ticarî seyahat esnasında taun/veba hastalığına yakalanmalarından dolayı, aile fertlerinin bütününe kaybetmiştir. Sonraları, 1096/1685 yılında yine bir Hindistan seferinde, haramilerin/eşkıya yollarını kesmesiyle, çıkan olaylarda sağ elini kaybetmiştir. Bundan dolayı kendisine *tek elli* anlamında *Yekdest* lakabı verilmiştir. Daha sonra şeyhinin tavsiyesi üzerine Mekke'ye hicret etmiş ve ömrünün büyük bölümünü Mekke'de geçirmiştir. Bazı kaynaklarda, burada yerleşmesinden dolayı, ona "el-Mekki" nisbesi ve "Carullah" lakabı verilmiştir. Yekdest Ahmed-i Curyânî, 1119/1707 yılında Mekke'de vefat etmiştir. Kendisinden tasavvuf terbiyesi alıp da, Anadolu'da bulunanların bir kısmı şunlardır: Ebu Abdullah Muhammed-i Semerkandî (ö.1117/1705), Ahmed-i Kırîmî (ö.1156/1743), Mehmed Emin-i Tokâdî (ö.1158/1745), Yekçem Murtaza Efendi (ö.1160/1747) ve Akovalı-zâde Ahmed Efendi (ö.1168/1754). Yekdest Ahmed'ten gelen silsile, Mehmed Emin-i Tokâdî ve Muhammed-i Semerkandî'den sonra yüzyıl kadar devam etmiştir. Ahmed Hasib-i Üsküdarî, *Menâkıb-nâme-i Mehmed Emin-i Tokâdî*, Millet Ktp., Ali Emîrî-Şer'iyye, no: 1103, vr. 2a; Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, *Terceme-i Mektubât-ı İmam-ı Rabbânî*, (Giriş Yazısı), çev.: Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, Litoğrafya Matbaası, I-III, İstanbul 1270/1853, c. I, s. 19-20; Muhammed Halil el-Murâdî, *Silku'd-durer fi a'yânî'l-karnî's-sânî 'aşer*, Bulak 1301 h., c. I, s. 108; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no: 2306, c. II, s. 45; Hoca-zâde Ahmed Hilmi, *Ziyaret-i Evliyâ*, Darul-Hilafeti'l-Aliye, İstanbul 1325h., ss. 163-164.
- 4 Muhammed Murad-ı Buhârî, 1050/1640'da Semerkand'da doğdu. 23 yaşında iken yaklaşık 1073/1663'de Sirhind'e gelerek Muhammed Masum vasıtasıyla Müceddidlik'e intisap etti. Murad Efendi, 1080/1669'da Şam'a, oradan 1092/1681'de İstanbul'a geldi. Burada beş yıl ikametinin ardından tekrar 1097/1685-6'da Şam'a döndü ve hacca gitti. Hacdan Şam'a dönüşünden sonra, 1120/1708'de ikinci defa İstanbul'a geldi. 1711-1716-7 yılları arasında Bursa'da ikamete mecbur edildi. Murad Efendi, 1132/1720'de İstanbul'da vefat ederek, Eyüp'teki Murad-ı Buhârî tekkesinin haziresine defnedildi. Muhammed Halil el-Murâdî, *Silku'd-durer fi a'yânî'l-karnî's-sânî 'aşer*, Bulak 1301h., c. IV, ss. 129-130; Mustafa İsmet, *Zikr-i Vefât-ı Şeyh Muhammed Murâd-ı Buhârî*, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, no: 2886, vr. 22a-26a; Şimşek, *Osmanlı Tasavvufunda Müceddidiyye*, ss. 72-94.
- 5 Algar, "A Brief History", s. 27; J. Spencer Trimmingham, *Sûfî Orders in Islam*, Oxford University Press, London 1971, s. 95; Karl K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus: 1708-1758*, Princeton University Press, Princeton 1980, s. 46; David Deam Commins, *Osmanlı Suriyesinde İslahat Hareketleri*, çev.: Selahattin Ayaz, Yöneliş Yay., İstanbul 1993, s. 71; Albert Haurani, "Nakşbandî Tasavvuf Okulu ve Halidiyye Kolu", çev.: Ethem Cebecioğlu, *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, Erkam Yay., İstanbul 1999, s. 256; Hamid Algar, "Devotional Practices of the Khalidî Naqshbandis of Ottoman Turkey", *The Dervish Lodge: Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey*, edit.: Raymond Lifchez, University of Carolina Press, Los Angeles 1992, s. 210.

Müceddidiye'nin Anadolu topraklarına ulaşması genel olarak iki aşamada gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, XI/XVII. yüzyılın son çeyreğinde Şam'dan İstanbul'a gelen Muhammed Murâd-ı Buhârî vasıtasıyla olmuştur. İkincisi ise Yekdest Ahmed-i Curyanî (ö.1119/1708)'nin Mekke'de eğitim Anadolu'ya gönderdiği halifelerinin gayretleri ile sağlanmıştır.

Birinci aşamanın öncüsü olan Murâd-ı Buhârî, 1092/1681'de İstanbul'a gelerek burada faaliyetlerini sürdürmüştür.⁶ Burada, onun adına bir tekke tahsis edilmiştir.⁷ Bu müessese, Murad Buhârî'nin vefatından sonra da uzun yıllar Nakşbendî-Müceddidî tekkesi olarak faaliyette kalmıştır. Dolayısıyla söz konusu tekkede yetişen şeyhler, ekolün bu bölgede yayılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. İkinci aşamanın mimarı Yekdest Ahmed-i Curyanî ise, Ebu Abdullah Muhammed-i Semerkandî (ö.1117/1705) ve Mehmed Emin-i Tokâdî⁸ (ö.1158/1745) gibi halifelerini, kendisinin ikamet ettiği Mekke'den Anadolu'ya göndererek, Müceddidîlik'in yayılmasını sağlamıştır.⁹

Müceddidîlik'in tarihî gelişiminden de anlaşıldığı üzere, mensuplarının ulaştığı ve benimsendiği hemen her yerde önemli derecede siyâsî,

6 Halil el-Murâdî, *Silku'd-durer*, c. IV, s. 130; Barbir, *Ottoman Rule in Damascus*, s. 46.

7 Murâd Buhârî Tekkesi: İstanbul'un Eyüp ilçesi Nişanca Mahallesi'nde, Davut Ağa Caddesi ile Nişancı Mustafa Paşa Caddesi'nin kavşağında yer almaktadır. Bu müessese, 1128/1715'de Mustafa Efendi'nin oğlu Şeyhülislâm Damad-zâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi (ö.1155/1742) tarafından Nakşbendiyye-Müceddidiyye şeyhi Muhammed Murâd-ı Buhârî adına tekkeye dönüştürülmüştür. Kuruluşunu izleyen yüzyıllarda, Murâd-ı Buhârî Tekkesi'nin bazı eklerle donatıldığı, o gün mevcut olan yapılarının da çeşitli onarımlardan geçirildiği bilinmektedir. Tekkelerin kapatıldığı 1925'den sonra kaderine terk edilen Murâd Buhârî Tekkesi, özellikle çevresi 1950'lerden sonra gecekonduların istilasına uğramıştır. Bu dönemde derviş hücreleri ve önlerindeki revakın bir kısmı yok edilmiş, geri kalan kısmı tahrip edilmiştir. İkinci tevhid-hanenin çatısı çökmüştür. Yakın zamanlarda, yıkılmamış bölümleri, özel bir vakıf tarafından aslına uygun olarak tamir edilerek, bakım yapılmıştır. Şu anda çeşitli kültür faaliyetleri için kullanılmaktadır. Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, Matba'a-i 'Amire, İstanbul 1281 h., c. II, s. 292-294; M. Baha Tanman, *İstanbul Tekkelerinin Mimarî ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, c. II, ss. 833-845; M. Baha Tanman, "Murâd Buhârî Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1994, c. V, ss. 514-516; Mustafa Özdamar, *Dersaadet Dergâhları*, Kırk Kandil Yay., İstanbul 1994, s. 43; Ayten Erdem, "Eyüp Şeyh Murâd Efendi Tekkesi Avlu Kapısı, Çeşme ve Şadırvan Restorasyonu", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu-II*, Eyüp Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yay., İstanbul 1998, ss. 216-225; Muharrem Hilmi Şenalp, "Eyüp Sultan'da Şeyh Murâd Külliyesi", *Lale*, Türk Petrol Vakfı Yay., İstanbul, Temmuz 1982, yıl: 1, sayı: 1, ss. 22-26.

8 Mehmed Emin-i Tokâdî, 11075/1664'te Tokat'ta doğmuştur. 1100/1688'de İstanbul'a gelerek eğitim ve öğrenimini sürdürmüştür. Müceddidiyye'ye Yekdest Ahmed Curyanî (ö.1119/1708) vasıtasıyla intisap etmiştir. XVIII. Yüzyıl Anadolu coğrafyasında etkili olmuş bir şeyhtir. Emir Buhârî Tekkesi'nde (Ayvansaray yakınındaki) iki yıl (1156-1158/1743-1745) şeyhlik yapmıştır. Tokâdî, 1158/1745'de İstanbul'da vefat etmiştir. Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin ve Seyyid Yahya gibi meşhur sûflerin yetişmesinde etkili olmuştur. Tokâdî hakkında daha geniş bilgi için bkz. Halil İbrahim Şimşek, *Mehmed Emin-i Tokâdî'nin Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996, ss. 21-82.

9 Kasım Kufralı, *Nakşbendîliğin Kuruluş ve Yayılışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul 1949, no: 337, s. 171.

sosyal ve ilmî hareketlenmelere neden olmuştur. Müceddidîlik'in Anadolu'daki temsilcileri devraldıkları bu hareketi kendilerinden bazı değerler katarak, sahip oldukları düşünce yapısıyla ve içinde yaşadıkları toplumun birikimiyle onu uzlaştırdıkları görülmektedir.

Bu çalışmamıza esas olan dönem, XVII. Yüzyılın sonundan XVIII. Yüzyılın sonuna kadar devam eden süreçtir. Yukarıda özetle ortaya koyduğumuz bu tarihî tespitlerden sonra, tahlil edeceğimiz bilgilere geçebiliriz. Değerlendireceğimiz verileri sunarken, onların yer aldığı eserlerin yayımlanış tarihlerini esas alacağız.

İlk olarak, Nakşbendîlik üzerine araştırma yapan – biz de dahil – ya da konuyla ilgilenen herkesin eserlerini kaynak olarak kullanmadan geçemediği Hamid Algar'ın Türkçe'ye çevrilen "Nakş-bendiyye Tarikatı Üzerine Bibliyografik Notlar"¹⁰ adlı çalışmasında yer alan bazı bilgiler şöyledir:

"Müceddidiye batıya İmam Rabbanî'nin çocuklarından Hacı Muhammed Masum (1098/1687)'un¹¹ müridi ve halifelerinden Muhammed Murad Buharî tarafından getirilmiştir. Hicaz, Suriye ve Anadolu'ya yaptığı seyahatlerden sonra İstanbul'da Haliç Körfezinin kenarında yer alan Çarşamba muhitinde bir tekke kurdu ve burası Müceddidiyye'nin menbaı oldu."¹²

Burada, dikkat çeken nokta, "Haliç kenarında yer alan Çarşamba muhitinde bir tekke kurdu" ifadesidir. Çarşamba semtinde bulunan Muradî Tekkesi,¹³ Muhammed Murad-ı İstanbulî (ö.1264/1847) tarafından kurulmuştur.¹⁴ Murad-ı Buharî'nin tekkesi ise, Eyüp semtindedir.¹⁵ İki şahıs ara-

10 Hamid Algar, "Nakş-bendiyye Tarikatı Üzerine Bibliyografik Notlar", çev.: İrfan Gündüz, *İslam Medeniyeti*, İstanbul, Mart-1982, c. V, sayı: 3, ss. 37-44.

11 Tarihi kaynakların ittifakıyla, Muhammed Masum'un ölüm tarihi 1079/1668-9'dur. Ancak, Hamid Algar'ın söz konusu çalışmasını referans olarak kullanan araştırmacıların çoğu tarafından 1687 tarihi kullanılarak, hatalı bir bilgi tekrar edilmiştir. Bu hatanın tekrar edildiği bazı çalışmalar için bkz. Butrus Abu Manneh tarafından da kullanılmıştır. Butrus Abu Manneh, "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya in the Ottoman Lands in the Early 19th Century", *Die Welt des Islams*, 1984, c. XXII, s. 18; İrfan Gündüz, *Osmanlılar'da Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989, s. 61; Butrus Abu Manneh, *Studies on Islam and Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)*, Isis Press, İstanbul 2001, s. 42; Zeki Tekin, "Şeyh Murat Tekkesi ve Vakıfları", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van 2001, sayı: 2, s. 428.

12 Algar, "Bibliyografik Notlar", s. 42.

13 Murad Molla Tekkesi, İstanbul'un Fatih ilçesi Çarşamba semti Tevkîî Cafer Mahallesi'nde yer almaktadır. Rumeli Kazaskeri Damad-zade Mehmed Murad (ö.1192/1778) tarafından 1183/1769'da yaptırılmıştır. Semavi Eyice, "Kaybolan Bir Tarihî Eser Şeyh Murad Mescidi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, Mart-1967, c. XVII, sayı: 22, ss. 124-129; M. Baha Tanman, "Murâd Molla Tekkesi ve Kütüphanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, ss. 516-517; Özdamar, *Dersaadet Dergahları*, s. 105.

14 Molla Muhammed/Mehmed Murâd el-İstanbulî, 1203/1788'de İstanbul'da doğmuştur. Babası, İstanbul'un Çarşamba semtinde bulunan ve bugün Murâd Molla Tekkesi ismiyle anılan müessesenin şeyhi Ahîshalı Abdulhalim Efendi'dir. Babasının vefatından sonra söz konusu tekkenin şeyhliğini yapmıştır. Murad Efendi, 1261/1845'de tekkenin yanına yaptırdığı Daru'l-Mesnevi'yi Sultan Abdulmecid'in de katıldığı bir törenle hizmete açılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa gibi bir çok tanınmış kişi bu müesseseden Mesnevi icazeti almıştır. Muhammed/Mehmed Murâd Efendi, 1264/1847 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. *Divân-ı Molla Murâd, Hulasatü's-şürûh (Mesnevi şerhi)*, Ma-Hezar, Kavâid-i Farisiyye ve Vakâyi-nâme eserlerinden bazıdır. Mehmed Tahir (Bursalı), *Osmanlı Müellifleri*, (Tıpkı Basım),

sında ölüm tarihi itibarıyla 127 yıl kadar bir aralık olmasına rağmen, onlar hakkındaki bilgiler birbirine karıştırılmıştır.

Butrus Abu Manneh, Müceddidiyye'nin Anadolu'ya girişinin iki güçlü dalgayla gerçekleştiğinden bahseder. Bunların ilkinin Muhammed Murâd-ı Buhârî vasıtasıyla olduğunu, ikincisinin ise Mehmed Emîn-i Bursevî (Kerkükî)¹⁶ (1140-1228/1728-1813) tarafından gerçekleştirildiğini öne sürer. Bu doğrultuda, Yekdest Ahmed'in silsilesinin İstanbul'daki en meşhur temsilcisinin Mehmed Emîn-i Bursevî olduğunu ifade eder. Onun bu konuda ileri sürdüğü tespiti şöyledir:

"1092/1681'de Sirhindî'nin oğlu Muhammed Masum (ö.1097/1685-1686)'un vekili Şeyh Murad el-Buharî, tarikâtı Şam'dan İstanbul'a taşıyıp, uygun bir şekilde şehrin elit tabakasına ulaştırdı... İstanbul'a gelen ikinci Nakşibendî-Müceddidî dalga, XVIII. Yüzyılın ilk döneminde Yekdest diye tanınan Ahmed Curyânî vasıtasıyla ulaştı... Bununla birlikte, XVII. Yüzyılın ortasına doğru yalnız Yekdest'in silsilesinde yer alan vekillerinin şehirde aktif olduğu görünür. Bu silsilenin en mühim takipçisi Şeyh Ahmed Sirhindî'nin *Mektubat*'ını Osmanlı Türkçe'sine çeviren, tarihçi ve sufi Mustakim-zade diye tanınan Süleyman Sadeddin Efendidir. Belki de, Yekdest silsilesinin İstanbul'daki en önemli şeyhi, yönetimin yüksek kademelerine kayda değer etkisi olan, genellikle Bursalı diye lakaplandırılan Mehmed Emin b. İsmail'dir."¹⁷

Burada söz konusu edilen Mehmed Emîn-i Bursevî'nin, bu silsiledeki mevki itibarıyla, önemli bir sūfî şahsiyet olduğu hususunda hiç bir şüphe yoktur. Ancak, Butrus Abu Manneh'in bu değerlendirmesinde, Müceddidiyye'nin Anadolu serüvenini yansıtan tarihî akıştaki bazı etkin rollerin sahiplerini gözden kaçırdığı görülmektedir. Kerkük doğumlu Mehmed Emîn-i Bursevî (Kerkükî), nisbesinden de anlaşılacağı üzere hayatının önemli bir kısmını Bursa'da geçirmiştir. Bunun ötesinde Bursevî, Yekdest Ahmed-i Curyânî'den gelen silsilede; sırasıyla Muhammed-i Semerkandî (ö.1117/1705), Arap-zâde Muhammed 'İlmî Edirnevî

Bizim Büro Yay., İstanbul 1333 h., c. I, s. 64; Tanman, "Murâd Molla Tekkesi ve Kütüphanesi", ss. 517-518; M. Hüdai Şentürk, "Şeyh Mehmed Murâd-ı Nakşibendî ve Vekâyî'nâme'si", *İstanbul Araştırmaları*, İstanbul Büyükşehir Belediye Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 1997, c. I, ss. 17-29.

- 15 Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, c. II, s. 292-294; Tanman, *İstanbul Tekkeleri*, c. II, ss. 833-845; Tanman, "Murâd Buhârî Tekkesi", ss. 514-516.
- 16 Mehmed Emîn-i Bursevî (Kerkükî), 1131/1718, ya da 1140/1727 yılında Kerkük'de doğmuştur. Babasının vefatından sonra Urfa'ya gidip Hamevî Medresesi'nde ilim tahsil etmiştir. Daha sonra İstanbul'a gelmiştir. Bu sıralarda Muhammed Agâh Efendi ile tanışıp, ona intisap etmiştir. Bir müddet sonra, ondan tasavvufî eğitimini tamamlayıp, icazet almıştır. Emin Efendi, 1193/1779'da Bursa'ya gitmiş ve orada kendi adına bir tekke ile kütüphane inşa ettirmiştir. Emin Bursevî, 1228/1813'de vefat etmiştir. Şiirleri ve tasavvufî bazı risâleleri vardır. Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergahları: Yedigâr-ı Şemsî*, haz.: Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Uludağ Yay., Bursa 1997, s. 222-224; Kufuralı, *Nakşibendîlik*, ss. 193-194; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 2. bs., Sır Yay., İstanbul 2001, s. 223-225; Hür Mahmut Yücer, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, ss. 203-204.
- 17 Abu Manneh, "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya", s. 18; Abu Manneh, *Studies on Islam and Ottoman Empire*, s. 42.

(ö.1130/1718), Neccar-zâde Mustafa Rıza (ö.1159/1746) ve ondan tasavvufî seyrini tamamlayan Tazıcıbaşı-zâde Muhammed Ağâh Efendi (ö.1184/1770)'nin halifesidir.¹⁸

Zaten bu durum, kısmen Abu Manneh'in sözkonusu eserinde¹⁹ ve değerlendirmesinde referans olarak verdiği *Yadigâr-ı Şemsî*'de de kayıtlıdır.²⁰ Yukarıda görüldüğü üzere Mehmed Emîn-i Bursevî, Yekdest Ahmed Efendi'den sonra silsilede beşinci şahıs olup; hem Yekdest Ahmed Efendi, hem de Muhammed-i Semerkandî ve Arap-zâde Muhammed 'İlmî ile görüşmesinin, tarihen mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Halbuki, Mehmed Emîn-i Tokâdî, Emîn-i Bursevî'den önce yaşayıp, bizzat Yekdest Ahmed-i Curyânî'den tasavvufî eğitimini tamamlamış ve icazet almıştır. Ayrıca Abu Manneh'in yukarıda işaret ettiğimiz aynı eserlerinde, Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin'in, Mehmed Emin-i Bursevî'nin müridi olduğu ima edilmektedir. Bu da, doğrulanmamış bir iddiadır. Aynı dönemde ve bölgede yaşayan insanlar olarak görüşmeleri muhtemel olmakla birlikte, şeyh-mürîd ilişkisi her hangi bir eserde kaydedilmemiştir. Çünkü, Tokadî vefat etmeden önce Müstakim-zâde sülükünü tamamlayarak icazetini almıştır.²¹ Tokadî'nin vefat ettiği 1158/1745'te, Bursevî henüz 18 yaşlarında olması gerekir. Müstakim-zâde- bir çok eserini Tokadî'nin vefatından sonra yazmıştır. Fakat onun bu dönemde yazdığı eserlerinde, Bursevî ile kendisi arasında cereyan etmiş olan şeyh-mürîd ilişkisini yansıtan herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

Ancak, Mehmed Emin-i Tokâdî'nin, Müstakim-zâde ve onun gibi meşhur bir çok şahsın yetişmesini sağladığı ve bir müddet Emir Buhârî Tekkesi'nde şeyhlik yaptığı tarihî olarak sabittir.²² Abu Manneh'in yukarıda kısmen bahsettiğimiz sözleri dikkatle değerlendirildiğinde, onun Mehmed Emin-i Bursevî'yi; Yekdest Ahmed'in halifesi Mehmed Emin-i Tokâdî (ö.1158/1745)'ye, silsiledeki konumunun elvermediği şekilde öncelediği ve Tokâdî'nin tarihî kimliğine haksızlık yaptığı görülmektedir.

Yekdest Ahmed Efendi'nin Anadolu'daki halifeleri arasında Mehmed Emin-i Tokâdî'nin önemli bir yeri vardır. Tokâdî'nin Nakşbendiyye-Müceddidiyye'nin Anadolu'ya yayılmasında etkili bir çok kişinin yetiştirilmesiyle neticelenen yaklaşık 58 yıllık hizmetinin atlanması ve ilginç bir şekilde, Müstakim-zâde'nin tasavvufî hayatına değinildiği yerde,²³ bizzat kendisi tarafından hayatının akışını değiştiren kişi olarak sunulan²⁴

18 Kara, *Bursa'da Tarikatlar*, s. 224.

19 Abu Manneh, "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya", s. 18

20 Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 223.

21 Müstakim-zade, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 216.

22 Üsküdarî, *Menakib-nâme*, vr. 26a.

23 Abu Manneh, "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya", s. 18; Abu Manneh, *Studies on Islam*, s. 42.

24 Müstakim-zâde, *Şerh-i Hizbu'l-Hifz*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi no: 1330/6, vr. 38; Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, tahk. Mahmud Kemal İnal, İstanbul 1928, s. 216; Vassaf, *Sefîne*, c. II, s. 47.

Tokâdî'nin zikredilmemesi, en iyi niyetli ifadeyle ancak bir bilgi noksanlığı olabilir.

Abdülbaki Gölpınarlı'nın La'î-zâde'nin *Mebde' u Me'âd* adlı eserini referans göstererek verdiği bilgiye göre, Muhammed Murâd-ı Buhârî Bursa'da bulunduğu sırada Bayramiyye-Melamiyye şeyhi Paşmakçı-zâde Seyyid Ali Efendi (ö.1124/1712)'ye intisap etmiş ve bu tarikatın icazetini almıştır.²⁵ Ancak, hem Gölpınarlı'nın referans gösterdiği söz konusu eserde²⁶ hem de diğer biyografi kaynaklarında ve Muhammed Murâd Efendi'nin kendi eserlerinde bu intisabına dair herhangi bir bilgiye rastlamadık.

Bununla birlikte aynı Gölpınarlı, diğer bir eseri olan *Melâmilik ve Melâmetîler*'de Paşmakçı-zâde Ali Efendi'nin Murâd-ı Buhârî'ye intisap ettiğini iddia etmektedir.²⁷ Yine o, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* adlı eserinde ise, Muhammed Murâd Efendi'den "Mesnevi Şarihi"²⁸ diye bahsetmektedir. Ancak, ulaştığımız hiç bir kaynak Gölpınarlı'nın verdiği bu bilgiyi doğrulamamaktadır. Burada, Gölpınarlı'nın, daha sonraki yüzyılda yaşayan Muhammed Murad-ı İstanbulî ile Murad-ı Buhârî'yi karıştırmış olması muhtemeldir. Çünkü, Mesnevî üzerine çalışmalar yapan ve *Hulasâtü's-şürûh*²⁹ adlı bir şerh yazan şahsın Murad-ı İstanbulî olduğu bilinmektedir.³⁰

Gölpınarlı'nın söylemine benzer bir ifade, Ekrem Işın tarafından da kullanılmıştır. Ona göre, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Nakşbendîler Melamiliğe ilgi duymuşlardır. Işın'ın verdiği bilgilerde, Müceddidiyye'yi Anadolu'ya taşıyan Muhammed Murâd-ı Buhârî'nin Paşmakçı-zâde Ali Efendi'ye intisabı ve La'î-zâde Abdülbaki'nin girişimiyle Nakşbendiyye ile Melametiyye ara-

25 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 320.

Zeki Tekin, Murad Efendi'nin Paşmakçı-zade ile ilişkisi üzerine bazı senaryolar da yazıldığı ifade eder. Bu senaryolardan biri olarak da, Murad Efendi'nin Bursa'da mecburi ikamete tabii tutulmasının bu intisabından dolayı gerçekleştiği iddiasını kaydeder. Yaptığı değerlendirmede de böyle bir iddianın doğru olmayacağını belirterek, bu sürgün hayatının Şeyhülislam Feyzullah sebebiyle ortaya çıktığını ifade eder (Tekin, "Şeyh Murat Tekkesi", s. 430). Ancak, burada bir yanlış düzeltme uğruna bir başka hatalı tespit yapılmıştır. Çünkü, Murad Efendi'nin Bursa'ya gidişi 1710-1'e tekabül eder. Bu tarihten itibaren altı yıl Bursa'da kalıp, 1717'de İstanbul'a dönmüştür. Şeyhülislam Feyzullah Efendi 1703'te idam edilerek vefat etmiştir. Murad efendi bu tarihte İstanbul'da değildir. 1685'te gittiği Hicaz'dan Şam'a döner ve 1708'de İstanbul'a gelir. İki yıl kadar İstanbul'da ikamet eder (Şimşek, *Osmanlı Tasavvufunda Müceddidiyye*, ss. 79-82). Bu yıllarda olaylar sakinleşmiş ve ortam yatıştırılmıştır (Norman Itzkowitz, "Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı: Siyaset*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 521). Dolayısıyla, Murad Efendi'nin Şeyhülislam Feyzullah Efendi sebebiyle sürgün edildiği iddiasına kanıt teşkil edecek bir kayda rastlanmamaktadır. Ayrıca tarihî kaynaklarda, Murad Efendi'nin Şeyhülislam'a yapılanlar hakkında herhangi bir muhalefetine de yer verilmemiştir.

26 La'î-zâde Abdülbakî, *Mebde' u Me'âd*, Milli Ktp., no: A. 3534, vr. 81b-82a.

27 Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmetîler*, (Tıpkı Basım), Gri Yay., İstanbul 1992, s. 164.

28 Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik*, s. 320.

29 Muhammed Murad-ı İstanbulî, *Hulasâtü's-şürûh fi şerhi'l-mesnevi*, Süleymaniye Ktp., Yazma Başlıklar, no: 168. Bu kütüphane kaydında yer alan eser, dört ciltten müteşekkildir.

30 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 169.

sında bir ittifak kurulmuştur.³¹ Ancak, La'î-zâde'nin aşağıda iktibas edeceğimiz kendi ifadelerinden de açıkça anlaşılacağı üzere, o bir Melamiye mensubu iken, babasının ölümünden sonra gelip Murâd-ı Buhârî'ye intisap etmiştir.³² Buna rağmen, yukarıda kısmen ele aldığımız Abdülhakî Gölpinarlı ve Ekrem Işın'ın eserlerinde, La'î-zâde'nin Murâd-ı Buhârî'ye intisabı konusunda bir takım kuşkular meydana getirilmiştir.³³ Biz de, bu sisli havayı gidermek için, Lali-zâde'nin *Mebde u Me'ad* adlı eserinden bu intisabına dair ifadelerini aynen iktibas ediyoruz:

"Şeyh Murâd Efendi kuddise sirruh hazretlerinden ahz-i tarîkat ve inâbet edip, berây-i sohbet ve arz-ı müşkilât eylemede pederim makamına ikamet etmeye ez dil u cân şevk ve rağbet ve bu hususta sabr u teenniye takat kalmadı. Müste'inen bi-tevfikillâh maşiyen ale'l-vech hak-i pâ-yi şeriflerine yüz sürmeye niyet ve bir cuma günü idi ki, seherîce hareket edip, meclis-i şeriflerine vüsûl kemâ hüve'l-matlûb ve'l-me'mûl müyesser oldukda, fakirden ğayri ferd-i vâhid bulunmadı. Asâr-i tevfi-k-i ilahî idi ki, ma'lûm oldukda kable hücumî'z-züvvâr ma fî'z-zamîri izhâr ve berây-i inâbet ziyarete geldiğim arz ve i'lâm edilince, bilâ suâl ve lâ cevâb telkîn-i tarîkat şürû' buyurup ism-i Zât ile nûr-bahşa ve vukûf-i kalbî ta'lîm ve tefhîmiyle inâyetnümâ olup nisf saat miktarı keyfiyet-i ma'hûde üzre teveccühden sonra dua eylediler. Mübtedîye mühim olan adâb ve harekâtı lisânen birer birer söylediler."³⁴

Yukarıda Lali-zâde'nin kendi ifadelerinden yaptığımız alıntıda, Melâmî halifesi iken Murad-ı Buhârî'ye intisap ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Hatta, Lali-zâde'nin bu intisabından kısa bir süre sonra Murad-ı Buhârî'nin Bursa'da ikamete mecbur edilmesi üzerine, tasavvufî eğitimini mektuplaşarak sürdürdüğü ve seyr u sülükünü tamamladığı belirtilmektedir.³⁵

Hadim Müftüsü olarak da tanınan, Ebu Said Muhammed Hadimî³⁶ (ö.1176/1762)'nin tasavvufî eğitimi kimden aldığı hakkında da bir takım tartışmalar söz konusudur. Ramazan Muslu, Tabib-zâde Mehmed Şükrü'nün *Silsile-nâme* adlı eserine atıf yaparak,³⁷ Kösec Ahmed Efendi (ö.1191/1777)'yi, Ebu Said Hadimî'nin şeyhi olarak tanıtmaktadır.³⁸ Kasım

31 Ekrem Işın, "Abdülhakî (La'î-zâde)", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, s. 28; Ekrem Işın, "Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat", *Osmanlı: Toplum*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, c. IV, s. 456.

32 La'î-zâde, *Mebde' u Me'ad*, vr. 81b-82a.

33 Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmetîler*, s. 164; Işın, "Abdülhakî (La'î-zâde)", *DBİA*, c. I, s. 28; Işın, "Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat", c. IV, s. 456.

34 La'î-zâde Abdülhakî, *Mebde u Me'ad*, vr. 81b.

35 *Aynı eser*, vr. 82a.

36 Ebu Said Muhammed Hadimî'nin biyografisi için bkz. Veli Ertan, "Mevlana Müfti Ebu Said Hadimî", *Diyanet Dergisi*, c. XXIV, sayı: 3, ss. 89-94; Ali Gülten, *Ebu Said Hadimî ve Vahdet-i Vücut Anlayışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996, ss. 3-37.

37 Mehmed Şükrü, *Silsile-nâme-i Aliyye-i Meşayih-i Sûfiyye*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayı, no: 1098., s. 77.

38 Ramazan Muslu, *XVIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 184; Ramazan Muslu,

Kufralı ise, Hadimî'nin Müceddidîlik'teki ilk eğitimini, Murad-ı Buharî'nin müridi olan babası Mustafa Hadimî'den aldığını belirtir.³⁹

Hadimî, bir risalesinde "babamın şeyhi şeyhim şöyle dedi"⁴⁰ şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu durumda, 1113/1701 doğumlu Hadimî'nin daha 11 yaşında iken, 1123/1710-11 yılında Alanya'dan Konya'ya, oradan da Hadim'e gelen⁴¹ Muhammed Murad-ı Buharî'ye intisap etmiş olabileceği sonucuna varabiliriz.⁴² Ancak, Murad-ı Buharî'nin oğlu Muhammed Bahauddin el-Muradî'nin (ö.1169/1755), babasının kabrini ve dostlarını ziyaret etmek için, Şam'dan İstanbul'a gelişinde Konya güzergahını takip etmiş olmasından hareketle, Hadimî'nin ondan da yararlanmış olabileceği uzak bir ihtimal değildir.

Köseç Ahmed Efendi'nin, tasavvufî eğitimini Bahâuddin el-Murâdî'den aldığı bilinmektedir.⁴³ Bu sebeple, yukarıda verdiğimiz bilgileri göz önüne alarak, Trabzonî ile Hadimî'nin ancak aynı silsileye mensup şeyhler olduğunu söyleyebiliriz.

b. Tarih Kayıtlarının Kullanılışı

Alan çalışmalarının bazısında tarihleme ve eser aidiyeti sorunlarıyla karşılaşılmaktadır. Bu yöndeki problemler, özellikle yakın dönemlerde veya aynı tarih diliminde yaşamış olan şahıslar arası ilişkilerin tespitinde ciddi bir yanıltıcı unsur olmaktadır.

Muhammed Murâd-ı Buhârî'nin doğum tarihi hususunda, hayatından bahseden eserlerde tartışmaya sebep olan farklı bilgiler rivayet edilmesine rağmen, ölüm tarihi konusunda, birkaçının dışında kaynaklarda 12 Rebi'ü's-sanî 1132/21 Şubat 1720 yılı üzerinde ittifak söz konusudur.⁴⁴ Ancak, Mustafa İsmet Efendi tarafından yazıldığı anlaşılan bir risâlede, Muhammed Murâd Efendi'nin ölüm tarihine ilişkin 26 Şaban 1133/23 Şubat 1721 kaydı bulunmaktadır.⁴⁵

"Ebu Said Muhammed Hadimî ve Nakşibendîlik Risalesi'nin Tahlili", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adapazarı 2001, sayı: 4, s. 200.

39 Kufralı, *Nakşibendîlik*, s. 168.

40 Ebu Said Muhammed Hadimî, *Risale fî fazlî'z-zikr*, Çorum Hasan Paşa Ktp., no: 3222/5, vr. 25a.

41 Mustafa İsmet, *Zikr-i Vefât*, vr. 26a.

42 XVIII. Yüzyılda küçük yaşta tasavvufî eğitim alan bazı şahısların var olduğu bilinmektedir. Mesela Ayvansaray yakınındaki Emir Buharî Tekkesi'nde Sabi İbrahim Efendi'nin şeyhliği (Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, c. I, s. 46) bunun bir örneğidir. Bu durum, bazen bir babanın çocuğunu kendi şeyhinden dua talebi veya iyi yönde teşvik için yanında götürmesi ve şeyhine takdim etmesi şeklinde de ortaya çıkmaktadır.

43 Köseç Ahmed Trabzonî, *Silsiletü'l-Hâcegân fî adâbı 'ubûdiyyeti'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Şazeli Tekkesi, no: 158/10, vr. 152a.

44 Halil el-Muradî, *Silkü'd-düer*, c. IV, s. 130; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, c. II, s. 293; Şeyhî Mehmed, *Vakayı'u'l-fudala*, (Tıpkı Basım), haz.: Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989, c. III, s. 675.

45 Mustafa İsmet, *Zikr-i Vefât*, vr. 24a.

Bazı çağdaş araştırmalarda ise, Muhammed Murâd-ı Buhârî'nin ölüm tarihi olarak; 1147/1734⁴⁶ ve 1192/1778⁴⁷ verilmiştir. Bu paragrafta bahsettiğimiz farklı ölüm tarihlerinin verilmesinin sebebi, ya mezkur araştırmaların yayımı esnasındaki tashih hatalarından, ya da birinde yapılan hatayı diğerlerinin iktibas etmesinden kaynaklanmış olabilir.

Ayrıca bazı kaynaklarda, Muhammed Murâd-ı Buhârî'nin doğum tarihi 1055/1644 şeklinde verilmiştir.⁴⁸ Muhammed Halil el-Murâdî (ö.1206/1791) ise 1050/1640 tarihini kaydetmiştir.⁴⁹ Elde ettiğimiz biyografik kaynaklarını ve diğer tarihi verileri bir arada değerlendirdiğimizde, Muhammed Murâd Efendi'nin torunu Ali el-Muradî'nin (ö.1184/1770) oğlu ve aynı zamanda güvenilir bir biyografik yazarı olan Muhammed Halil el-Murâdî (ö.1206/1791)'nin verdiği tarihin daha doğru bir tespit olduğu kanaatine vardık.

c. Bazı Eserlerin Aidiyeti

Elimizde olan bir kısım çalışmalarda çok değerli bilgiler yer almakla birlikte, bazı eser atıflarının hatalı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda, ilgili eser hangi şahsa nispet edilmişse, o zatın görüşleri bağlamında değerlendirilmektedir. Böyle bir yaklaşımda, müracaat edildiği zannedilen şahsa ait olmayan bir anlayış, onunmuş gibi yansıtılacaktır. Dolayısıyla, araştırmacıların karşılaşmaları muhtemel bu sorunun çözümüne katkı sağlamak amacıyla, yaptığımız bazı tespitleri paylaşmanın yararlı olacağını düşündük.

Mustafa Yayla, Ebu Said Hadimî'nin eserlerini verirken, *Hidâyetü't-talibîn* adlı eseri Hadimî'ye atfetmiştir.⁵⁰ Ancak bu eser, Abdullah-ı Dihlevî (1240/1824)'nin müridi Ebu Said-i Farukî (ö.1250/1834)'ye aittir.⁵¹ Farsça olarak yazılan eser, Muhammed Hıfzi Veliyyüddin tarafından Türkçe'ye çevrilerek, 1298/1880'de İstanbul'da basılmıştır.⁵²

46 Algar, "A Brief History", s. 27; Hamid Algar, "Political Aspects of Naqshbandî History", *Naqshbandis*, s. 137; Gündüz, *Devlet-Tekke Münasebetleri*, s. 61; Abdurrahman Memiş, *Halid-i Bağdadî ve Anadolu'da Halidîlik*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s. 210; M. Necmettin Bardakçı, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Fakülte Yay., Isparta 2000, s. 205.

47 Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1992, s. 64.

48 Ayvansarâyî, *Hadîkatu'l-cevâmi'*, c. II, s. 292; Şeyhî Mehmed, *Vakâyi'u'l-fudalâ*, c. III, s. 673; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, İstanbul 1890, c. IV, s. 1114; M. Baha Tanman, "Murâd Buhârî", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, s. 513; Tanman, *İstanbul Tekkeleri*, c. II, s. 841, (5 numaralı dipnot).

49 Halil el-Murâdî, *Silku'd-dürer*, c. IV, s. 129.

50 Mustafa Yayla, "Hadimî, Ebu Said", *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, s. 25. Aynı hatalı bilgi, Ramazan Muslu tarafından - tercümelerinden de bahsetmesine rağmen - tekrarlanmıştır. Muslu, "Ebu Said Hadimî", s. 202.

51 Eserin Farsça baskısı için bkz. Ebu Said Farukî, *Hidâyetü't-talibîn*, haz.: Gulam Mustafa Han, Karaçi 1385/1965.

52 Ebu Said Farukî, *Terceme-i Hidâyetü't-talibîn*, çev.: Muhammed Hıfzi Veliyyüddin, Esad Efendi Matbaası, İstanbul 1298/1880.

Abdülbaki Uysal, Kösec Ahmed Trabzonî'nin *el-İ'lâm bi ma'ârifî ehli'l-ilhâm* adlı bir eserinden daha bahsetmekte ve bu risâlenin yazma olduğunu belirtmektedir.⁵³ Yaptığımız inceleme neticesinde, bu eserin 1329/1911 tarihinde basıldığını tespit ettik. Eserin takdim yazısında şu cümle kaydedilmiştir:

"Bu eserin neşrine olan muvafakatim bir hiss-i ulvî ve rûhânînin hudûs-i zuhûruna ba'is ve badî olmuştur."⁵⁴

Böylece devam eden ifadelerin sonundaki imzası şöyledir: "*Celvetî fukarâsından Trabzonî Derviş Ahmed*"⁵⁵ Yukarıda verilen bilgilerden hareketle, bu eserin yazarı Celvetî Ahmed Trabzonî ile Kösec Ahmed Trabzonî'nin aynı şahıs olmadığı açıkça ortadadır. Bu sebeple sözü edilen eser, Kösec Ahmed Efendi'ye ait değildir.

Hamid Algar, Müstakim-zade'nin yaptığı *Mektûbât* çevirisinin giriş kısmına ve Hasib-i Üsküdarî'nin temize çektiği *Menâkib-nâme* adlı esere atıf yaparak, *Mektûbât*'in çevirisini Mehmed Emin-i Tokâdî'nin yapmaya başladığını şu ifadeleriyle belirtmektedir:

"Şeyh Mehmed Emin, sadece ulema değil, Osmanlı bürokrasisi mensupları arasında da geniş bir müntesib kitlesi kazandı. Sirhindî'nin *Mektûbât*'inin Osmanlı Türkçesi'ne de başladı. Bu iş onun 1158/1745'de ölümünden az bir süre sonra, Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin tarafından tamamlandı."⁵⁶

İlgili atıfları araştırmamız sonucunda, Tokâdî'nin planlı bir çeviriye başlaması söz konusu olmamakla birlikte, bu eserin Mehmed Emin-i Tokâdî tarafından sohbetlerinde sıkça okunduğu ve Türkçe'ye çevrilmesinin tavsiye edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁷ Zaten, mezkur baskının giriş kısmında ve *Menâkib-nâme*'de, Müstakim-zâde'ye bu konuda mürid arkadaşı Seyyid Yahya'nın teşvikinden bahsedilerek; eserin tercümesinin Tokâdî'nin ölümünden on yıl sonra gerçekleştiği de kaydedilmektedir.⁵⁸

Bunun dışında, *Hediyyetü'l-ârifîn*'de Tokâdî'ye atfedilen *Türkçe Dîvân'a* kütüphane kayıtlarında rastlamadığımız gibi, Tokâdî'den bahseden diğer kaynaklarda da böyle bir eserden söz edilmemiştir. Bu eserin, Bursa'da medfun Mehmed Emîn-i Kerkükî'ye ait olması muhtemeldir. Ayrıca, diğer bazı tabakât kitaplarında Tokâdî'ye atfedilen *Kasîde-i Askâlâni Tercümesi* adlı esere de kütüphane kayıtlarında rastlayamadık. Bunlardan başka, Tokâdî'ye atfedilen ve İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Nadide

53 Abdülbaki Uysal, *Kösec Ahmed-i Trabzonî ve "Silsiletü'l-hâcegân fî adâbi 'ubûdiyyeti'l-a'yân" Adlı Eseri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2000, ss. 14-15.

54 Trabzonî Ahmed, *el-İ'lâm bi ma'ârifî ehli'l-ilhâm*, İstanbul 1329/1911, s. 2.

55 Aynı eser, s. 2.

56 Algar, "A Brief History", s. 28.

57 Üsküdarî, *Menâkib-nâme*, vr. 28b.

58 Üsküdarî, *Menâkib-nâme*, vr. 28b; Müstakim-zâde, *Terceme-i Mektûbât-ı İmam-i Rabbânî*, c. I, s. 9.

Eserler, 47, Süleymaniye Ktp. M. Arif, 161, Halet Efendi, 70 numaralarda kayıtlı bulunan *Metâli'ü'l-meserrât li cilâi şerhi delâili'l-hayrât* adlı eserin, Mehmed Emîn b. Mustafa'ya ait olduğu belirtilmiştir. Önceleri, zikredilen şahsın müstensih olup-olmadığı hususunda bir şüphemiz vardı. Fakat, yukarıda adı geçen nüshaların hepsinin giriş bölümünde aynı ibarenin bizzat müellif tarafından kullanıldığını görünce durum zihnimizde berraklık kazandı. Oysa, bizim araştırmamıza konu olan Muhammed Emîn-i Tokâdî'nin baba adı Derviş Hasan, dede adı ise Ömer'dir.⁵⁹ Bundan başka, eserin giriş kısmındaki ifadelerin, müellifimizin diğer eserlerinde müşahede ettiğimiz üslubuna benzemediği görülmektedir.

2. Alan Dışı Bazı Eserlerdeki Bilgiler

Alan dışı çalışmalarda yanılmaların, genellikle temel kaynaklara dayanmadan yapılan yüzeysel değerlendirmelerin bir neticesi olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bazen bu tür kısır ifadeler, araştırmaları hemen herkes tarafından kabul gören çok kıymetli tarihçiler tarafından da kullanılmıştır.

Osmanlı'da Nakşbendîlik'in bir kolu olarak gelişen Müceddidîlik üzerine ciddî araştırmalar yapıldığı zaman, onun mensuplarının hem dönemlerinin siyasileriyle, hem de yaşadıkları yörelerin halkı ve ilim erbabıyla iyi bir diyalog kurdukları ortaya çıkacaktır. Fakat, ortaya konulan bilimsel eserlerin bir kısmında ileri sürülen görüşler ve yapılan değerlendirmeler, her zaman bu gerçeği yansıtmamaktadır. Bazı yazarlar, Batı'da yapılmış bir kısım çalışmaları referans göstererek, bunun tersini iddia etmişlerdir. Bunlardan biri olarak değerlendirebileceğimiz Suraiya Faroqhi'nin şu ifadeleri, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

"Nakşbendîlerin Müceddidiye kolunu Hindistan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na getirenler, resmî çevrelerle ilişkisi pek güçlü olmayan bazı şeyhlerdi. Ne var ki, XVIII. yüzyılın tipik özelliği olan bu manzara XIX. yüzyılda tamamen değişecekti."⁶⁰

Faroqhi, yukarıdaki ifadelerini XIX. Yüzyıl Osmanlı toplumu üzerine araştırmalarıyla tanınan Abu Manneh⁶¹ ve Bruinessen⁶² referans göstererek yazmıştır. Fakat bu çalışmalarda, Müceddidiye'nin XVIII. yüzyıl Osmanlı topraklarındaki konumuna yönelik, oldukça yüzeysel değerlendirmeler mevcuttur. Buna rağmen Faroqhi de, bu ifadelerden bir kısmını eserde referans olarak kullanmıştır. Böyle, ilmî olmayan veya doğruluğu tarihî verilerle ispatlanmamış iddialar, sadece yukarıda sözü edilenlerle sınırlı değildir. Mesela, siyasî anlamda Nakşbendî-Müceddidîlerin konumunu ele

59 Mehmed Emin-i Tokadî, *Vasiyet-nâme*, Çorum Hasan Paşa Ktp., no: 772, vr. 90a; Üsküdarî, *Menakıb-nâme*, vr. 5a.

60 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, çev.: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001, s. 36.

61 Abu Manneh, "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya", ss. 1-36.

62 Martin Van Bruinessen, *Agha, Scheich und Staat: Politik und Gesellschaft Kurdistans*, Edition Palsablis, Berlin 1989.

alan İsmet Zeki Eyuboğlu, Faroqî'nin tam aksine, fakat basit değerlendirmeler yaparak, şu iddialarda bulunur:

"Osmanlı İmparatorluğu döneminde bütün ayaklanmalara öncülük eden bu kuruluştur. Bunun, iki kanadı vardır. Birincisi devleti dışardan yönetmek, devlet kurumlarında kendi inançlarına uygun davrananları görevlendirmektir. Nakşiler, değişik vergilerden oluşan hazineyi (Osmanlılar'da mali işleri kapsayan "bütçe" denen birikimi kuran odak) haram saydıklarından aylık (maaş) almak istemezler."⁶³

Eyuboğlu'na ait bu ifadeler ve benzeri iddialar, ideolojik karalamalardan öte bir değer arz etmemektedir. Çünkü, birer ideolojik iddiadan öteye geçmeyen böyle ifadeler, ilmî açıdan incelendiği zaman, baştan sona yanlış bir kurgulamanın sonucunda ortaya çıktıkları anlaşılmaktadır. Müceddidîlerin, Osmanlı yönetimiyle gerçekleştirdikleri siyasî ilişkiler, onların birinci dereceden talepleri olarak öne çıkmamıştır.⁶⁴ Hatta Müceddidîlik öncesi Nakşebendîler, Sultan Yavuz Selim'den sonra ortaya çıkan Şîî-Sünnî geriliminde orta yol bir tavır sergiledikleri için, bazı tarihçiler tarafından devletten yana bir cemaat olarak değerlendirilmişlerdir.⁶⁵ Ayrıca onlar, kendilerini XVII. asrın ikinci yarısı ve XVIII. asrın ilk dönemine damgasını vuran ve bir çok ilim adamı ile sufîyi karşı karşıya getiren tekke-medrese tartışmalarının bile dışında tutmuşlardır.⁶⁶ Bu sebeple onların, devlet düzenini bozmaya yönelik ayaklanmalara öncülük ettiği, ya da böyle ayaklanmalara destek verdikleri iddiası, tarihî kaynaklarda kaydedilmemiştir.

Genelde Nakşebendîlik, özelde ise Müceddidîlik'in, Anadolu'da yaşayan müslüman toplumun düşünce yapısını, dinî ve sosyal yaşam tarzını azımsanamayacak derecede etkilediği görülmektedir. Ancak bu etkileme, onları İsmet Zeki Eyuboğlu gibi bazı yazarların kabul ettiği şekliyle, isyancı bir grup olarak varsayılabilir tarz ve nitelikte değildir.⁶⁷

Sonuç

Bu makalede, çalışmamızın amacına dair açıklamamızda da belirttiğimiz üzere, kişilerin ilmî kariyerlerine dil uzatılmadan, alan araştırması yapanların bazı tarihî yanlışlıklara ve hatalara düşmesine sebep olabilecek bilgilerin tahlilleri yapılmıştır. Bu doğrultuda ele alınan yanlışlıklar, çalışmada adları verilen kaynakların alan araştırması yapan hemen herkesin ilk etapta başvurduğu eserler arasında yer alması sebebiyle, bir çok kişi tara-

63 İsmet Zeki Eyuboğlu, *İrticanın Ayak Sesleri*, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İstanbul 1998, s. 10.

64 Mark Sedgwick, "Dinin Sosyal Hayattaki Yeri: Osmanlı Sûfliliğinin Doğası", *Osmanlı: Toplum*, c. IV, s. 446.

65 Mustafa Kara, "Tarikatlar Dünyasına Genel Bakış", *İslâmiyât (Tasavvuf Özel Sayısı)*, c. II, sayı: 3, s. 74.

66 Kara, "Tarikatlar Dünyasına Genel Bakış", s. 74.

67 Tasavvufî ekoller hakkında, bazı şahıslar, hatta kurumlar tarafından ortaya konulan yanlış değerlendirmelerin bir kısım örnekleri için bkz. Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah Yay., İstanbul 2002, ss. 18-24.

findan tekrar edilmiştir. Bu tekrarlamaların, bir makale konusu edilmediği sürece devam edeceği kanaatiyle, sık kullanılanları dikkate alınarak tahlil edilmiştir. Şüphesiz, bu makalede ele alınan kullanımların benzerlerini çoğaltmak mümkündür. Ancak, ulaştığımız her veriyi değerlendirmek, böyle bir çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Bu makalede yapılan tahliller, müracaat kaynaklarındaki doğru tespitlerin kullanımını sağlamak açısından oldukça yararlı olacağı düşünülmektedir. Burada, tahlil edilen konuları ele alan şahısların bütün tespitlerinin hatalı olduğu gibi yanlış bir sonuç çıkarılmamalıdır. Sahalarında oldukça değerli görüşler ve bilgiler sunan bu çalışmaların, sadece bir takım sebeplerle eksik kalan, ya da hatalı yönlerine dikkat çekilmiştir.

Özet

Anadolu Nakşbendî-Müceddidlerinden bahseden bir çok bilimsel çalışma vardır. Fakat bu çalışmaların bazısında, bir çok doğru açıklamalara rağmen, yanlış bilgiler de verilmiştir. Bu makalede böyle araştırmalardaki Anadolu Müjaddidlerine ait tarihî verilerin kullanılışı ele alınmıştır. Daha sonra, bu bilgiler tarafımızdan analiz edilip, doğru bilgiler verilmiştir. Çünkü bu yanlış bilgiler, açıklamalarında ve tespitlerinde bu eserleri referans olarak kullanan bir çok araştırmacı tarafından her geçen gün tekrar edilmektedir. Bu sebeple, bu makalede yanlış kullanımlar düzeltilmeye gayret edilmiştir. Sonuç olarak bu analizle, gelecekte bu hataların tekrar edilmesi engellenmiş olacaktır.